

Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıçtan XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar)

Yard.Doç.Dr.Alpay BİZBİRLİK*

Özet: XIX. yüzyılda ortaya konulan batı menşe’li eserlerde “Despotizm” ile özdeşleştirilen doğulu devletler içinde gösterilen Osmanlı Devleti’nin, aslında “Despotizm” kalıbıyla birebir örtüşmediği görülmektedir. Çünkü despotizm eğilimli devletlerde eleştiri ve onun ötesinde muhalefete pek müsamaha gösterilmezdi. Osmanlı Devleti’nde eleştirilerin varlığı üzerine yapmış olduğumuz bu incelemede, bizzat devlet tarihinin yazıldığı kitaplar (kronikler) malzeme olarak kullanılmış ve bunların içinde dahi padişahlara, hanedan üyelerine, devlet adamlarına ve uygulamalara yönelik pek çok eleştiri tespit edilmiştir. En çok padişahlara, daha sonra da devlet adamlarına yöneltilen eleştirilerin çoğunda oldukça açık ve anlaşılır, kime yöneltildiğini belli eden ifadeler, daha azında da örtülü ifadeler kullanılmıştır. Bu eleştirilerde hatalar vurgulanırken, aynı zamanda yapılacakla, yapılması gerekenlere de örtülü bir biçimde işaret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kronikler, Osmanlı Devleti, Eleştiriler, Devlet Adamları

Giriş

İnsanlık tarihinde, İlkçağ’dan günümüze değin var olan siyasi teşekküllerin hemen hemen tamamında, yöneten ve yönetilenlerin varlığından ve bu sınıflar arasında geçişin pek esnek olmadığından (demokratik rejimler hariç) bahsetmek mümkündür.

Bir hanedan veya bir sınıf egemenliğine dayalı rejimlerde, devleti idare eden hanedan veya sınıfın davranışları, bunlardan kaynaklanan uygulamalar veya

* Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi / MANİSA

yönetim kademelerinde görev alan memurların uygulamalarının çoğunlukla muhalefetle ya da eleştirilerle karşılaşmadan yerine getirildiği görülmektedir.

Aslında bu durum, belirli bir döneme kadar hem doğu hem de batının hanedan ve sınıf egemenliğine dayalı devletlerinde ortak bir özellik olmasına rağmen, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Avrupa’da Osmanlı Devleti tarihi ayrı kategorize edilip, batı üretken, akılcı, demokratik, buna karşın doğu durağan, dogmatik ve otoriter görülmüştür (Said,1982) Bu bağlamda Avrupa’da Doğu uygarlığı ”despotizm” kavramı ile örtüştürülmüş, Osmanlı Devleti de bu kategorinin içine sokulmuştur (Hegel, 1956).

Gerçekte, Osmanlı Devleti’nde kuruluşundan yıkılışına kadar kimi zaman organize, zaman zaman da ferdi olarak eleştiri mekanizması çalışmakta idi. Bu incelememizde Osmanlı Devleti tarihinin ana kaynaklarından kroniklerdeki eleştiri örnekleri üzerinde durularak, (belirli bir dönem için) , bunların nitelikleri irdelenmeye çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti tarihinin ele alındığı kronikler, onları yazanların şahsî görüşlerinin de gayet net olarak belirtildiği tarihi olayların anlatımı yanında, bir takım sosyal, ekonomik, demografik vb. konularda da bilgi ve ipuçları veren çalışmalar olmuştur. Kronikler bu özelliklerinin yanında, içlerinde yer alan bazı kayıtlarla da dikkat çekerler ki, bunlar bazen yazarlarının şahsî fikir ve yorumları, bazen toplumun hislerini aktarma, bazen de yararlanılan kaynağın fikir ve düşüncelerinin paylaşımını içine alan eleştirilerin bulunduğu kısımlardır. Bu kısımlar iyice incelendiğinde eleştirilerin dört ana gruba ayrıldığı görülür. Bunlar:

- a) Padişahların şahsiyetlerine yönelik eleştiriler
- b) Hanedan üyelerine yönelik eleştiriler
- c) Devlet adamlarına yönelik eleştiriler
- d) Devletin bazı politika ve uygulamalarına yönelik olan eleştirilerdir.

Eleştiriler konuları itibariyle bu şekilde kategorilere ayrılırlarken, kendi içlerinde de farklılık gösterdikleri görülür. Bu farklılık , dört grup eleştirinin de birbirinden az veya çok üslup ve içerik açısından ayrılmaları durumudur.

Padişahların Şahsiyetlerine Yönelik Eleştiriler

1) Örtülü eleştiriler: Kroniklerde Osmanlı padişahlarına yönelik eleştirilerin bazılarında açık, ancak çok sert olmayan bir üslup hakimken, (Anonim, 1992:16, 17, 27, 41.) çoğunda çok yumuşak bir biçimde geçirildiği (sanki hata değilmiş gibi), hatta başka birinin şahsına yönlendirilerek örtülmeye çalışılır.

şıldığını görmekteyiz.Kroniklerde Padişahlara yöneltilen örtülü eleştirileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) *Osmanlı Padişahları ahlak,mizaç ve yaratılış itibariyle aslında iyi idiler, bu konularda yaptıkları hatalar da onlardan kaynaklanmıyor, yanlarındaki kötü mizaçlı, ahlaki bozuk kişiler bunları yaptırıyorlardı.* (Yapılanları başkalarına yükleme açısından bak. Anonim, 1992: 31, 33; Oruç Beğ, 1972: 51, 52; Aşıkpaşaoğlu, 1992: 62; İbn Kemal, 2000: 317; Mustafa Âli, Yazma, 288a-291a; Mehmed Hemdemî, I, 1989: 80)

b) *Padişahlar adalet sahibi, halka karşı müşfik ve koruyucu idiler ve ülkelerinde halk adil olmayan vergilerle ezilmezdi, ancak yanlarındaki dışarıdan gelen bazı insanlar bu türden şeyleri onlara öğrettiler.* (Anonim, 1992: 27, 33; Oruç Beğ, 1972: 51-53). Fatih Sultan Mehmed döneminde vakıflardan bazılarında yapılan muamele ve (İbn Kemal, 1997: 3-4) kadınların adlî işlerden resm almaları (Mustafa Âli, V, 1277: 105; Lütfi Paşa, 1925: 46-47; İbn Kemal, 2000: 55) adaletsizlik ve “bid’at” olarak değerlendirilmiştir.

c) *Aslında padişahlar ülkeyi iyi yönetmekte idiler.Bazı dönemlerde devletin kötü duruma düşmesinde onların bir hatası yoktu, çünkü ya hasta, ya da yumuşak tabiatlı idiler ve bu hallerinden kötü niyetliler yararlanıyordu.* (Hoca Saadeddin Efendi, II, 1280: 182-185; İdris-i Bidlisi, 2001: 87).

d) *Padişahlar kerem ve lütuf sahibi idiler. Zaman zaman bu durumları o kadar artmıştı ki, hazine boşalacak duruma gelmişti.Ancak bu bir hata değil cömertlik ve fakirlere merhametin fazlalığındandı.* (Hoca Saadeddin Efendi, II, 1280: 210).

e) *Padişahlar düşmanlara karşı pek merhametli olurlar,ya da ordu cepheleyen bazı hatalar yaparlardı.Aslında bu onların düşmana ve kendi askerlerine insafından kaynaklanmakta idi.* (İdris-i Bidlisi, 2001: 149-150, 200-202).

f) *Padişahlardan bazıları çok yumuşak huylu idiler. Bu durum askerin yüz bulmasına ve edep dışı davranmasına sebep olmakta idi.*Bu konuda Bostanzâde Yahya Efendi III. Murad için “Yumuşaklığının ileri oluşundan asker toplumu yüz buldu. Sarayına kadar hücum ettiler.Onu dışarı tahta çıkarıldılar” demekteyse de, (Bostanzâde Yahya Efendi, 1978: 94) bu dönemde durum aslında – Padişahın karakteri açısından- hiç de yazarın belirttiği gibi değildi. (Mustafa Selanikî, I, 1999: 258, 356).

g) *Bazen Padişahlar gerekmeyen katillere izin verirlerdi. Ancak bu çoğunlukla onların isteği ile değil, yanlarındaki devlet adamlarının kıskançlıklarından olurdu.* Bu konuda da kroniklerde epeyce malzeme vardır. Örneğin Fatih döneminde Mahmud Paşa'nın öldürülmesi olayı şu şekilde anlatılarak gözler

önüne serilmektedir: “Münafık ve hased kimseler paşanın tekrar vezarete getirilmesinden korktuklarından merhum şehzade ile (Şehzade Mustafa) aralarında geçenleri anlattılar ve şehzadeye düşman olduğunu bildirdiler...Yedikule’ye hapsedilmesi için emir buyuruldu. Rebiülahirin üçüncü günü boğularak öldürüldü.” (Aşıkpaşaoğlu Tarihi’nde Şehzâde Mustafa olayına değinilmemekle beraber kışkırtıcı ve Mahmud Paşa aleyhine çalışan kişi Rum Mehmed Paşa olarak gösterilmektedir. Aşıkpaşaoğlu, 1992: 170, 171, 200, 201; Müneccimbaşı, II, 353) Kanunî Sultan Süleyman zamanında Kara Ahmed Paşa’nın öldürülmesi, (Mustafa Âli, Yazma: 122a, 122b; Solakzâde, II, 1989: 246) III. Mehmed döneminde Ferhad Paşa hadisesi (Peçevî, II, 1980: 168-169) gibi haksız katil örnekleri, kroniklerde eleştirisel yaklaşım açısından aktarılan pek çok olaydan sadece bir kaçıdır.

n) Açık eleştiriler: Bu türden eleştirilerde, eleştiri konusu gayet açık olarak belirtilmekte ve doğrudan padişaha yöneltilmektedir. Bu yüzden bir önceki grupla üslup açısından farklılık gösterir. Kroniklerde padişahlara yöneltelen açık eleştirileri de şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Hanedanın padişah olamayan üyelerinin öldürülmesi kroniklerin çoğunda açıkça eleştirilmiştir. (Anonim, 1992, 16-17; Solakzâde, II, 1989; Müneccimbaşı, II, 565; Mehmed Neşrî, I, 1983: 145; Hoca Saadeddin Efendi, I, 1280: 230; Mustafa b. Ahmed (Âli), I, 1277:255; Nişancı Mehmed Paşa, 1290: 111; İbn Kemal, 1991: 9; İbn Kemal: 2000: 7; Bostanzâde Yahya, 1978: 43 vd.).

b) *Padişahlardan bazıları şehvet düşkününü olup, devlet işlerini başkalarına havale etmişlerdi.* Bu konuda Yıldırım Bayezid kendini memleket işlerine vermek yerine ıyş-u işrete kaptırdığı için eleştirilen bir padişah olmuştur. (Aşıkpaşaoğlu, 1992: 71; Solakzâde, I, 1989: 80). Sonraki dönemlerde Sultan III.Murad da oldukça sert eleştiriler alan bir padişah olmuştur. Peçevî sultanı şu ifadelerle eleştirmektedir:... cevâri ve teserriye ol kadar rağbet itdiler ki,iki yüz altunluk cariyeye üçer dörderbin altuna satılır oldu. (Peçevî, 1280: 4-5; benzer ifadeler için bak. Mustafa Âli, Yazma: 288a-291a).

c) *Padişahlardan bazılarının işlerine ilgisiz kalmasından dolayı devletin mevcudiyeti tehlikeye girmişti.* Bu madde altında kroniklerde daha çok II. Bayezid eleştirilir. Müneccimbaşı Tarihi’nde padişah hakkında şu ifadeler yer alır: “Memleket işlerini, bir memleket için lüzumlu tedbirlerin alınmasını güvendikleri kimselere havale ettiler. Bunların kötü niyetleri yüzünden memleket nizamını bozuldu... Bütün bunların sebebi sultanın memleketin durumundan bî - haber olması memleketin idaresini vezirlere bırakıp, yaptıkları işleri, aldıkları

tedbirleri kontrol etmemesi olmuştur.” (Müneccimbaşı, II, 419, 428; Aynı padişaha diğer kroniklerde yöneltilen eleştiriler için bak. Solakzâde, I, 1989: 428; Celalzâde Mustafa, 1997: 439-440; Hoca Saadeddin Efendi, II, 1280: 182-183) Celalzâde Mustafa'nın aynı padişah dönemi için kullandığı şu cümleler de çok ilginçtir: “(Nazımın nesre çevirisi) Yiğidi tamamen görevden aldılar, arzu geçidine yol eylediler. /Kılıçları bilmeyenler asker oldu, çürtük ve kötü yiğit yerine geçti. /Boşluk orduyu kapladı,yiğitlik tavşan ve sıçana benzedi. /Her boşalan tımar açık artırmaya çıktı, adalet ve lütfun gözü hasta oldu. /Alçaklar rüşvetle yükselip, zenginler gül gibi elde tutuldular.” (Celalzâde Mustafa, 1997: 441-442).

d) *Bazı padişahlar aşırı derecede sert ve müsamahadan yoksun oldukları için devlet adamları ve askerler bir iş yapamıyorlardı.* Oruç Bey Tarihi'nde Sultan Yıldırım Bayezid eleştirilirken şunlar söylenmektedir: “Ankara Savaşı sırasında Yıldırım Bayezid'in sertliğinden askeri incinmişti. Askerine hayli insafsızlığı vardı.” (Oruç Beğ, ? : 60; İbn Kemal, 2000: 427).

e) *Bazı padişahlar devlet işleriyle o kadar ilgisizdiler ki, bazı kanunları bozan yine onlar oluyorlardı.* Sultan III. Murad döneminde Yahudi Yasef'in saray kadınlarının mücevheratını temin etme ve padişahın yakını Şeyh Şüca'ya hizmetinden dolayı kendisine mükafat olarak beylik verilmesi olayı bu konuda iyi bir örnek teşkil etmektedir. (Mustafa Âli, Yazma: 294a-295a).

f) *Bazı padişahların kayıtsızlığı yüzünden rüşvet ve hırsızlık aşırı derecede artmıştır. Bu da liyakatlıların devlet hizmetlerinde yükselememesine sebep olmuştur.* Bu konuda II. Bayezid dönemi için Münecimbaşı Tarihi'nde şu ifadeler yer alır: “Memleket işlerini, bir memleket için lüzumlu tedbirlerin alınmasını güvendikleri kimselere havale ettiler. Bunların kötü niyetleri yüzünden memleket nizamı bozuldu. Reayânın zulüm, ağır vergiler, rüşvet, vergi tahsildarlarının ve devlete bağlı memurların sık sık değiştirilmeleri yüzünden huzur kaçtı.” (Müneccimbaşı, II,? :419; bu konuda benzer ifadeler için bak. Solakzâde, I, 1989: 440, 441; Celalzâde Mustafa, 1997: 441-442) Sultan III. Murad dönemindeki durum ise daha vahimdir. Bu durum Selanikî 'de şu satırlar ile eleştirilmiştir: “Ahlâk-ı halk bi'l-küllîye azdı. Âmme-i âlem insaf ile muameleden kaldı. Memâlik-i mahrûse mahsulü tahsil olunmağa mecal u imkân kalmadı nâ ehl-u nâreva cehele vü nâ kârdan geldi. Sadr-ı hükümete oturdu... Hükkâm içinde rüşvet aleniyetten fâş olub, istihlalen alınır verilir oldu.” (Mustafa Selanikî, I, 1999: 356), Âli aynı dönemde ülkenin irtişa ile harap bir vaziyete düştüğünü, hazinenin boşaldığını, tımar sahiplerinin fukara bir duruma düştüğünü, bu durumun en büyük suçlusunun da padişaha bile irtişayı

öğreten Şemsi Paşa olduğunu söylemektedir (Mustafa Âli, Yazma: 295a-296a-b; benzer eleştiriler için bak. Peçevî, II, 1980: 9).

g) *Padişahlar bazen yanındakilerin söylediklerine çokça güvenip, telafisi mümkün olmayan hatalar yapıyorlardı.* II. Bayezid'in şehzadeleri arasında Ahmed'e temayül gösterip onu tahta geçirmek istemesi olayında, sultanın yanındaki devlet adamlarına ve onların söylediklerine itimadı bu konu için güzel bir örnek teşkil etmektedir. Kroniklere göre padişah söylenenlere itimad edip, inanmış ve şehzadeleri arasında ayırım yaparak daha sağ iken adet olana aykırı hareket ederek Ahmed'i veliahd ilan etmek istemiştir. Bu konu Münecimbaşı Tarihi'nde şu ifadelerle açıklanmıştır: "...Sultan Ahmed'in iyi taraflarını, Sultan Selim'in de kötü taraflarını söyleyip, Bayezid Han'ın Sultan Ahmed'e muhabbetini arttırıp, Sultan Selim'den soğutmaya çalışıyorlardı" (Hoca Saadeddin, II, 1280: 182, 183, 184; Münecimbaşı, II, ?: 422; İdris-i Bidlisî, 2001: 87; Solakzâde, I, 1989: 440-441). Buna benzer bir olay da Kanunî Sultan Süleyman zamanında olmuş ve bu da tarihlerde eleştirilmiştir. Şehzâde Mustafa'nın katli olayı da aşağı yukarı aynı şekilde gelişmiş, padişah yanındakilerin söylediklerine güvenerek, şehzâdesinin bir komploya kurban gitmesine seyirci kalmıştır. Bu olay Münecimbaşı Tarihi'nde şu satırlarla açıklanmıştır: "Sultan Mustafa'nın katline sebep, Rüstem Paşa ile arasında olan düşmanlıktır. Rüstem Paşa, Süleyman Han'a oğlunun da'vâ-yı saltanatda bulunduğunu defalarca arz etmiştir..." (Mustafa Âli, Yazma122a,212a; Peçevî,I, 1980: 300-305 Münecimbaşı, II, ?: 565; Solakzâde, II, 1989: 229-230)

h) *Ne zaman padişahlar yapılan işleri kontrol etmediler, o zamanlar memlekette işler karıştı ve eşkiyalık peyda oldu.* Memlekette çıkan karışıklık ve eşkiyadan kaynaklanan huzursuzluk da kroniklere göre, padişahların işlerle ilgilenmemesinden ve kontrol eksikliğinden kaynaklanıyordu. Bu eleştiri Münecimbaşı Tarihi'nde şu şekilde yer almıştır: "...Bütün bunların sebebi (karışıklıkların) sultanın (II. Bayezid) memleketin durumundan bî haber olması, memleketin idaresini vezirlere bırakıp, yaptıkları işleri, aldıkları tedbirleri kontrol etmemesi olmuştur..." (Münecimbaşı, II, ?: 428)

Hanedan Üyelerine Yönelik Eleştiriler

Kroniklerde hanedan üyelerine yönelik eleştiriler incelendiğinde, bu eleştiri grubunda da yazarların üslubunda aşırı bir sertlik olmamakla beraber, içerik olarak padişahlara yöneltilenler ile, devlet adamlarına yönetilenler arasında bir yere yerleştirmek mümkün gözükmemektedir. Şöyle ki, bu eleştiri grubu, ne padişahlara yöneltilen örtülü eleştiriler gibi, hatalarını başkalarına yansıtma, ne de

devlet adamlarına yöneltilen eleştirilerde olduğu gibi sertlik dolu ifadelerle muhataplarını adeta “yerin dibine batırmak” durumundadır. Yapılan hatalar açık bir şekilde anlatılıp eleştirilmiş, ancak eleştiri kelimeleri özenle seçilmiştir. Kroniklerde hanedan üyelerine yöneltilen eleştirileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) *Hanedan üyeleri de bazı padişahların düştükleri hatalara düşüp, yönettiklerine (sancaklarda) ilgisiz kaldılar, ıyş u işrete daldılar, reaya ve sipahinin ahvalinden haberdar olmadıkları için ona göre tedbir almadılar.* Bu konuda Oruç Beğ Tarihi’nde Yıldırım Bayezid’in oğlu Emir Süleyman şu ifadelerle eleştirilir: “Emir Süleyman Ali Paşa’nın sunduğu bedava içkiye düşmüşken... Rumeli beyleri dahi bildirdiler ki Emir Süleyman zevkle meşguldür. Memleketten yüz döndürmüştür...” (Oruç Beğ, ? : 66, 67). Solakzâde de benzer ifadelerle bazı eleştiriler yer alır: “Gizli kalmaya ki padişahlık mertebesi Allah’a ibadet eden kulların gözetleyicisi olmaktan ibaretdir. Şahinşahlık menzili de reaya ve sipahinin ahvalinden haberdar olmağa işaretdir. İçki içerek ve sarhoşluğunun gururu ile kendinden geçen sızmışların makamı değildir. Şah Süleyman madem içib bade / Akıbet devletin verdi bâda / Tutmayan kimsenin nasihatini / Son deminde çeker nedâmetini ” (Solakzâde, I, 1989: 136, 145).

b) *Hanedanın erkek üyeleri zaman zaman saltanatın hakları olduğu fikrine dayanıp, daha babaları sağken birbirlerine sataşarak, zaman zaman da babalarına karşı hırslarından dolayı ayaklanarak düzeni bozdular ve devlet işlerinde sıkıntıya sebep oldular.* Bu konuda I. Murad’ın oğlu Savcı Bey ilk örneği teşkil etmektedir. Onun saltanat hırsına kapılıp babasına karşı ayaklanması şu cümlelerle eleştirilmiştir: “...bedhahlar elfasıyla mağbun olub nefy-i hukûk bağı ve akûk tarîkine sâlik ve pâdişah olmağa mütehâlik oldu ve amuzlar tahriki ile serîr-i kayseri ve mesned pederi üzre cülûs idüb ve hazâin-i beytü’l malı tevâbi ve levâhıkına taksim ile hâli itdi” (Hoca Saadeddin, I, 1280: 100-101). Bu konuda bir başka olay da Kanunî Sultan Süleyman’ın şehzâdeleri Bayezid ile Selim arasında vuku bulan ve daha babaları sağken karşılıklı sataşmaya, nihayetinde de şehzâde Bayezid’in devlete asi olmasına kadar giden buhrandır. Her ne kadar bu olayda şehzâde Bayezid eleştirilmemişse de, her iki şehzâdenin de saltanata erkenden sahip çıkmak istemeleri, açık veya gizli mücadele etmelerinin devleti zora soktuğu muhakkaktır. (Peçevî, I, 1980: 270-287; Müneccimbaşı, II, ? : 582).

c) *Hanedanın kadın üyeleri zaman içinde devlet adamlarının tayinlerine, şehzâdeler arasında padişah olmasını istediklerini kayırmağa ve buna benzer devletin çok önemli işlerine karışmaya başlamış ve bu da telafi edilemez hatalara sebep olmuştur.* Gerçekten de bu durum Osmanlı Devleti gibi işleyiş usul-

leri çok belirgin ve çoğunluğu örfe dayalı kaidelere oturmuş bir devlet için alışılmış bir uygulama olmaktan çok uzaktı. Saltanatın hanedanın erkek üyeleri için ortak hak olması ve hakkedenin tahta çıkması anlayışı sistem içinde sultan adaylarını ister istemez bir yandaş grubuna muhtaç hale getiriyordu. Bir dönemden sonra bu grubun içine saray kadınları da dahil olur. Özellikle hiyerarşik düzen kurallarının yavaş yavaş esnetilmeğe başladığı dönemde, aynı durumla devlet adamlarının tayinlerinde de karşılaşılacağı muhakkaktı ve öyle de oldu. İşte bu gelişmeler kroniklerde de yer bulmuş ve gidişat pek hoş karşılanmamıştı. Bu konuda ilk örneklerden biri Kanunî Sultan Süleyman döneminde şehzâde Mustafa'nın katledilmesi olayıdır ki, bu olayda kadınların fonksiyonu şu cümlelerle belirtilmiştir "Aslında bu hadise, kadınların hilesi sonunda meydana geldi. Rüstem Paşa'nın zevcesi ve Süleyman Han'ın kızı Mihrimah Sultan'la, Sultan Bayezid'in anneleri birdi. Sultan Süleyman Han Sultan Mustafa'yı veliahd tayin etmek istiyorlardı. Bu yüzden Mihrimah Sultan ve annesi Bayezid'i tahta geçirebilmek için Sultan Mustafa'yı ortadan kaldırmaya çalıştılar... Rüstem Paşa'yı bu işe onlar teşvik ettiler" (Müneccimbaşı, II, ?: 565). Devlet adamı atamalarına müdahalelere dair de kroniklerde bir kaç örnek vardır. Bunlardan biri yine Kanunî Sultan Süleyman dönemine aittir ve olay (Kara Ahmed Paşa'nın öldürülmesi ve yerine Rüstem Paşa'nın vezir-i azam olarak atanması) padişahın ve onu kışkırtan kişilerin (zevcesi) büyük bir hatası olarak kabul edilmiştir. (Âli, Yazma, 22a, 22b). Solakzâde aynı konuda eleştirilerini şu cümlelerle aktarmaktadır: "...Hemen arz odası önünde boynu vuruldu. Şaşılacak husus bu ki, katli değil azlini bile icab ettirecek bir durum yok iken bazı sahte keyfiyet ve yalanların boynuna asılması isnadı ile biçare padişah hazretlerinin hışmına uğradı. Böylece vezaret mührü yine Rüstem Paşa'ya tevcih kılındı. Velhasıl Rüstem Paşa'nın sadarete getirilmesi hususu iffetli padişah hazretlerinin zevcesinin fikri olup..." (Solakzâde, II, 1989: 246-247). III. Murad döneminde Safiye Sultan'ın etkisi için bak. Naimâ, I, 1280, 185-187).

Devlet Adamlarına Yönelik Eleştiriler

Kroniklerde devlet adamlarına yöneltilen eleştirilerin eleştiri grupları arasında üslup olarak en sert, netlik açısından da en belirgin (bu gruptaki eleştiriler, direkt eleştirileni işaret ederler ve örtülü bir ifade de içermezler) olduğu görülür.

Devlet adamlarından en çok eleştirilenlerin kubbealtı vezirleri, daha sonra sırasıyla paşalar, vezir-i azamlar ve ilmiye mensupları olduğu görülür.

Bu durumda memuriyet derecesi ile en üstün, mesuliyet ve yetki itibarıyla padişaktan hemen sonra gelen ve buna göre hareket eden vezir-i azamlar değil de,

kubbe altı vezirleri ve paşaların -yetki ve sorumlulukları vezir-i azama göre oldukça kısıtlı olmasına rağmen- daha çok eleştiri almalarının, eleştiriler ve anlatılan olaylar gözden geçirilince Osmanlı Devleti'nde uygulanan yükseltme hiyerarşisinden ve bu hiyerarşiye bağlı olarak halefin selefi çekiştirmesi, selefin de halefi devamlı rakip olarak değerlendirilmesinden kaynaklandığı görülür.

Kroniklerde yer alan bu türden eleştirileri şu şekilde sıralayabiliriz:

a) *Devlet adamları kendi huyları olan ıyş u ışreti padişahlara da öğretiler ve böylece padişahlar dalalete sürüklendiler.* Bu eleştiriye muhatab olan devlet adamı grubunun devletin ilk dönemlerinde bile var olduğunu görmekteyiz. Aşık Paşazâde ve Oruç Bey tarihlerindeki örnekler Yıldırım Bayezid dönemine ait olup, şu satırlarla vezir Ali Paşa suçlanmaktadır: “Bayezid Han içki meclisi kurmayı Sırp kızından öğrendi, Ali Paşa'nın da yardımıyla şarap ve kebab meclisi kuruldu.” (Aşıkpaşaoğlu, 1992: 71), “...Vezir Ali Paşa dahi zevk ehli kişiydi. Halkın çoğu da zevke düştü. Kadıların da fesatları ziyade oldu. Rüşvetle alemleri harab ettiler” (Oruç Beğ, ? : 52-53, benzer ifadeler için bak. Solakzâde, I, 1989: 80; İbn Kemal, 2000: 427)

b) *Devlet adamları (çavuştan vezir-i azama kadar) devlette daha önceleri olmayan rüşveti adet haline getirdiler. Bunun sebebi de sefahate düşkünlükleriydi.* Rüşvetle ilgili eleştirilerde de, I. Murad dönemine kadar indirilen örnekler (Hoca Saadeddin Efendi, II, 1999: 168-169) olduğuna göre, bu hastalığın Osmanlı Devleti bünyesine çok erken sirayet ettiğini söylemek mümkündür. Bu konuda kroniklerde pek çok örnek vardır. Yıldırım Bayezid dönemi için Neşri Tarihi'nde şu satırlarla eleştiriler dile getirilmiştir: “Vakta ki Kara Rüstem Karaman'dan geldi, hile ve bid'at hadis ola başladı. Kadılar da azdı. İlimlerle amel etmeyerek rüşvet almaya başladılar.” (Mehmed Neşri, I, 1983: 160) III. Murad döneminde rüşvet alıp vermenin işinin boyutları o kadar büyümüş olmalı ki, eleştiriler de artık küçük dereceli memurlara kadar indirilmişti. Selanikî Tarihi'nde bu durum şu satırlarla aktarılmaktadır: “Ve vilayet muharrirleri kema-kân kapu kapu pişkeş-u hedaya namına rüşvetlerin gezdürüb, nâ ehl-i zaleme ne denlü var ise meydana geldiler.” (Mustafa Selanikî, I, 1999: 276; bu konuda diğer eleştiri örnekleri için bak. Âli, Yazma, 295a- 296b, 415a-416a; Oruç Beğ, ? : 52, 53; Solakzâde, I, 1989: 262, 440; Müneccimbaşı, II, ? : 595 ; Peçevî, II, 1980: 9; Mustafa Selanikî, I, 1999: 258, 356, 504, 511, 711; Celalzâde Mustafa, 1997: 439-442).

c) *Devlet adamlarının çoğu düzenbaz, ikiyüzlü ve hileci oldukları için, birbirlerini padişaha ve diğer amirlerine çekiştirirlerdi. Bu yüzden aralarında çok değerli olan bazıları sebepsiz yere azledilir ya da hayatını kaybederdi.* Bu konuda da -

Osmanlı tarihi içinde basiretsiz devlet adamlarının karıştığı pek çok çekememezlik, gammazlama, iftira vb. olaylar olduğu için- pek çok örnek vardır. Bu örneklerin çoğunda, bir devlet adamının diğerinin kıskanması ya da yerine göz dikmesinden dolayı iftirası veya olayları abartarak aktarması sonucu, azledilmesi veya öldürülmesi söz konusudur. Fatih Sultan Mehmed döneminde Rum Mehmed Paşa'nın Mahmud Paşa hakkında devamlı iftiralarda bulunması ve nihayetinde onu azlettirip, öldürülmesine sebep olması bu durumun ilk örneklerinden birini oluşturur. (Aşıkpaşaoğlu, 1992: 170, 171; İbn Kemal, 1991:278-280; Münecimbaşı, II,?: 353) III. Mehmed döneminde vezirlerin birbirlerini kıskanmalarının çok ileri safhaya ulaştığını, seferlerde birbirlerine yardımcı geciktirmeye kadar vardığını anlatan bir olay kaynaklarda şu şekilde aktarılmıştır: "İbrahim kaim-i makam olarak der-i devletde gece gündüz halkın işleri ile meşgul oldu... Ancak bâtında ise garaz kederleri ile kalbinde ve içinde Ferhad Paşa'ya düşmanlık üzere dopdolu olmakla, pek çok hususlarda ilgisizlik ve yardım babında tembellik ederdi." (Peçevî, 1980: 168; Solakzâde, II, 1989: 368; III. Murad dönemi Sokollu Mehmed Paşa ile Şemsi Paşa arasındaki çekişme için bak. Âli, Yazma, 292a, 298b; bu türden diğer eleştiriler için bak. Solakzâde, II, 1989: 317, 335, 340, 353; Münecimbaşı, II,?: 519; Bostanzâde Yahya Efendi, 1978: 72).

d) *Devlet adamları rüşveti o kadar ileri götürdüler ki, mansıbları bile satar oldular. Bu yüzden hak edenler değil, parası olanlar mansıb sahibi oldular ve işler yürümez hale geldi.* Kroniklere göre devlet adamlarının eleştirilen bu hali yüzünden devletin işleyişi büyük oranda yönetilenlerle, küçük dereceli memurların aleyhine olmuştu. Şöyle ki, yönetilenler suistimallerin hedef kitlesi, küçük dereceli memurlar ise, mansıbları alınıp satılan grup idi. Bu durumlara dair eleştirilerden biri Peçevî Tarihi'nde şu şekilde geçmektedir: "İskender Paşa bostancıbaşılıktan çıkıp, Anadolu Beylerbeyi olmuş idi. Lakin gayet tama'kâr olmağla irtişa ile tımar vermek bundan bedîdâr oldu" (Peçevî, I, 1980: 38). III. Murad döneminde devlet işlerinde rüşvet alenî hale gelmiş, rüşvetin adı da pişkeş ve hediye olmuştu. Kroniklere göre ne alan ne de veren artık çekinmiyordu. Bu döneme dair Selanikî Tarihi'nde şu ifadeler ile durum ortaya konulmuştur: "...Pişkeş-ü hedayaların mah be mah maktu tarikile virilüb, menâsıb-ı aliyye hadd-ı alaniyeten rüşvet-i azim ile bey olunub, hiç bir tarik ve sınıfta lezzet kalmadı." (Mustafa Selanikî, I, 1999: 258 bu konuda başka eleştiriler için bak. Mustafa Selanikî, II, 1999: 504, 511; Peçevî, II, 1980: 210; Celalzâde Mustafa, 1997: 439-442).

e) *Bazı devlet adamları devlet işlerine önceleri olmayan bid'atları karıştırdılar ve uygulamaları bozdular.* Belirli bir işleyiş kuralı ve şekline sahip olan Osmanlı

Devleti'nde, bu kural ve işleyiş tarzını değiştirmek veya buna yeltenmek pek hoş karşılanmıyor olmalıydı ki, bu türden yapılan işlerin bazıları aslında değerlendirildiği kadar zararlı olmasa bile eleştirilmekte idi. (Oruç Beğ,?: 51-52; Aşıkpaşaoğlu, 1992: 62; Mehmed Neşri, II, 1983: 160 buralarda Candarlı Halil Paşa'nın uygulamaları eleştirilmektedir.) Bu türden daha farklı eleştiriler de kroniklerde vardı. Örneğin Aşıkpaşa Tarihi'nde, Fatih Sultan Mehmed'in hekimi Yakub'a, ilk önce Yahudi asıllı olduğu için şüphe ile yaklaşılmış, daha sonra da onun vasıtasıyla sarayda görev alan Yahudi asıllıların devlet işlerine karışmaları eleştirilmiştir (Aşıkpaşaoğlu, 1992: 169). Yine Fatih döneminde Rum Mehmed Paşa İstanbul'un fethinden sonra ortaya çıkartılan bir mukata'a uygulamasının fikir babası olduğu için eleştirilmektedir. Bu eleştiri şu şekildedir: "Vezir olan Rum Mehmed Paşa'nın Sultan Mehmed'i ayartmasıyla tamaha düşerek mukata'a koyduruncaya kadar, İstanbul yine hemen imarete yüz tuttu... Bu şimdiki mukata'a onun ayartması ile olmuştur" (Aşıkpaşaoğlu, 1992: 140; Mehmed Neşri, II, 1983: 141).

f) *Devlet adamları, hanedan üyelerinin saltanat mücadelelerinde daima taraf olmuşlar ve bu mücadele sırasında, devletten ziyade, kendi menfaatlerine uygun olanları tercih etmişlerdir.* Bu durum, Osmanlı tarihinde oldukça önemli ve devletin sıhhatini doğrudan etkileyen bir olay olup, devlet adamlarının hanedan içi mücadelelere karışması, belirgin bir şekilde taraf tutmaları, çoğu zaman meselelerin uzamasına, büyümesine ve dolayısıyla devletin daha çok zarar görmesine sebep oluyordu. Osmanlı Devleti'nde şehzâdelerin tamamı saltanat için hak sahibi olduğundan, onların kapı halkı ve yandaşlarının da şehzâdelerinin padişah olmasını istemeleri gayet tabii bir hadisedir. Ancak eleştirilen bu değil, devlet merkezindeki memurların adaylardan birini tercih etmeleri, onun yararı için entrikalar çevirmeleri, devleti daha iyi yönetebilecek olanı değil de, kendi huylarına yatkın olanı desteklemeleridir. Bu husus kroniklerde hoş görülmemiş, Cem Sultan olayından itibaren de eleştiriler başlamıştır. Cem Sultan olayında devlet adamlarının tutumu şu satırlarla eleştirilmektedir: "Bu esnada akli noksan olan bazı gafiller ve cahiller, saltanat rütbesi ortaklık kabul eder kıyas edip, böyle bir zehâba kapılarak ham hayalleri ile Cem Sultan Hazretlerini gurur badesiyle mest... Cem Sultan o müfsidlerin sözlerini işidib kabul ile..." (Solakzâde, I, 1989: 370 benzer ifadelerle Oruç Beğ,?: 130 ve İbn Kemal, 1997:11). Buna benzer bir olay da Yavuz Sultan Selim'in taht mücadelesi sırasında yaşanmış ve şu satırlarla eleştirilmiştir: "Sultan Selim Han eğer padişah olursa makamlarının zillet çukuru, mesken ve yerlerinin gerçekten güçlü ve sıkıntı deryasının dibi olacağını iyice biliyorlardı. Bu sebepten dolayı padişahlarına bağlılık yolunda onun iyiliğini istercesine Sultan Selim Han'ı daima Sultan Bayezid'e

kötüleyib “saltanata talibdir” diyerek her zaman padişahın şerefli huzurunda ona muhalefet ve isyan isnad ederlerdi.” (Celalzâde Mustafa, 1997: 401; Sultan Ahmed’i övdüklerine dair bak. Müneccimbaşı, II,?: 422; Solakzâde, I, 1989: 440, 441, 448) Bu konuda Kanunî’nin oğlu Şehzâde Mustafa’nın katli (Müneccimbaşı, II,?: 565; Solakzâde, II, 1989: 229-231; Bostanzâde Yahya Efendi, 1978: 94; Farklı yaklaşımlar için bak. Nişancı Mehmed Paşa, 1290: 245,2 46) ve aynı dönemde Şehzâde Bayezid’in başına gelen hadiselerde de (Müneccimbaşı, II ,?: 582; Peçevî, I, 1980:394-395; Farklı yaklaşımlar için bak. Nişancı Mehmed Paşa, 1290: 248,249) kroniklerde hep devlet adamlarının yaptıkları eleştirilmiş ve bu insanlar olayların gelişiminde hatalı bulunmuşlardır.

g) *Devlet adamlarından bazıları buldukları makamın ağırlığını çekemeyip, büyüklendiler, işleri ehline sormaktan vazgeçtiler ve bu yüzden devleti zaman zaman hem idarî, hem de askerî olarak zora soktular.* Bu eleştiride esas vurgulanan devlet adamlarının içine düştüğü kibir hali ve bu halden dolayı “iş ehline sorma” adetinin işlevsel olarak bir kenara itilmesidir. Kroniklere göre bu durum, devleti hizada olduğu gibi seferde de zaman zaman zora sokuyordu. II. Murad dönemi Eflak olaylarında Mezid Bey ve Şehabeddin Paşa’ nın (Oruç Beğ,?: 89, 90), aynı dönem ve aynı yerde Kula Şahin Paşa’ nın (Aşıkpaşaoğlu, 1992:124; Solakzâde, I, 1989: 230-231) kibirli ve kendini beğenmiş tavırlarından dolayı ordu hezimete uğramış, bu durum pek çok maddî ve manevî kayba sebep olmuştur. Hazar zamanında devlet adamlarının bu halleri için de pek çok eleştiri örneği vardır. Bunlardan biri II. Bayezid dönemi devlet adamlarının tavırlarını eleştiren şu ifadelerdir: “Sultan Bayezid Han’ın sarayında bulunan devlet erkânı ve saltanatın ileri gelenleri hasta olup, adalet ve insaf dairesinden yüz çevirmişlerdi. Sohbet edip görüştükleri hırslı, konuştukları açıldıkları hile ve riya sahibi kimselerdi. Yüksek mevkilere erişmekle gurur ve mevkiin esiri olub... O bahtı uğursuzların yüksek makamlara çıkmaları alametleri bozgunculuk olan şahısların ülkenin işlerine girmeleriyle kendilerinde çeşitli büyüklendirmeler, huylarında bozgunculuk ve kötülük gözüküb... bilmedikleri işleri ehline sormaktan utanıp, kendi isteklerine uyan huyları gereği iş yapmayı hoşlanılan piresib, gözetilen yol sayıp, bir kaç yeni usul ve düzen ortaya çıkardılar...” (Celalzâde Mustafa, 1997: 401, 439-440). Bu konuda III. Murad döneminde bazı devlet adamları açık olarak, şu ifadelerle eleştirilmiştir: “İbrahim Paşa... içi pazarlu adem idi. Alyanen kendisün ol kadar muttasıf ider, görenler ne ucb, bön belki ebleh adamdır derlerdi.” (Peçevî, II, 1980: 168) “İkinci vezir (daha sonra Sadrazam) Koca Sinan Paşa hod fûrûş ve hod bin... pür kibir ve kin devletlü idi.” (Peçevî, II, 1980: 62). (Seferlerdeki çekişmeler için II.Bayezid

döneminde Ali ve Hasan Paşalar arasındaki çekişme iyi bir örnektir. Bu mücadele Ali Paşa'nın hayatına mal olmuştur. İbn Kemal, 1997: 112-113, 116).

h) *Devlet adamları zaman zaman padişahı aldıkları yetkiyi yanlış kullanıyor, reyâ ve diğer görevlilere aşırı sert davranıyorlardı.* Bu konuda Kanunî Sultan Süleyman dönemi paşalarından ikisine yöneltilen eleştiriler iyi birer örnek teşkil etmektedirler: “Gaddar bir serdar olan Ferhad Paşa nice günahsız kimselerin kanına girerek bu bahane ile pek fazla mal tahsil eylemişti” (Solakzâde, II, 1989:137, Peçevî, I, 1980: 28; Bu dönemden daha önce II. Bayezid döneminde Mesih Paşa'nın sert tabiatı da eleştirilmişti. Bak. İbn Kemal, 1997: 86), Vezir-i azam Lütü Paşa (Peçevî, I, 1980: 21) ve aynı dönemde Defterdar Ali Çelebi'nin (Eyyübi, 1991: 214, 215) azledilmeleri de sertlikten ve kendini beğenmişliklerinden olmuştu. (Yine bu dönemde devlet adamlarına yapılan aynı tür eleştiriler için bak. Naimâ, III, 1280: 46, 55.).

1) *Belirli bir dönemden sonra gelen devlet adamlarının bir kısmının hiç bir yeteneği, vasfı olmadığı gibi, bu taafe çoğunlukla cahil, iş bilmez, Allah kullarının malına, kanına ve ırzına tamah eden, rezillikle vakit öldüren, menfaatleri uğruna askeri bile kıskırtabilen bir gruptu ve bunlar da devletten geçinmekte idiler.* Bu eleştiride hedef alınan devlet adamı grubu Osmanlı Devleti'ne en az diğer eleştirilen devlet adamları kadar zarar vermişlerdi. Çünkü bu grup insanlar sistem içinde varlıklarıyla bile büyük bir tahribatı zaten yapmakta idiler. Şöyle ki, bu gruptan görevlileri dönemi ve olayına göre, bazen Çaldıran Savaşı'nda bulunanlar gibi, kendi rahatları biraz ertelendiği için hem savaş öncesi, hem de savaş sonrası Yeniçerileri padişahlarına karşı kıskırtırken, (Müneccimbaşı, II ,?: 460; Hoca Saadeddin Efendi, II, 1280: 254-255) bazen halkı ezerek güç gösterisinde bulunurken, (Naimâ, III: 1280, 46) bazen de, Kanunî Sultan Süleyman dönemindeki Peçevî'nin şu satırlarla meziyetlerini anlattığı Şems Ahmed Paşa gibi görürüz: “Şems Ahmed Paşa... lakkala-ı lisana mâlik, nedimâne muhaveresi çok kimesne olmağla... (Peçevî, I, 1980:3 7 bu türden diğer eleştiriler için bak. Mustafa Selanikî, I, 1999: 201, 258, 356; Peçevî, I, 1980: 28; Peçevî, II, 1980: 10).

Uygulamalara Yönelik Eleştiriler

Osmanlı kroniklerinde padişah, hanedan üyeleri ve devlet adamları yanında aslında bu üç unsurdan kaynaklanan bazı uygulamaların da yer yer eleştirildiği görülmektedir. Aslında eleştirilen uygulamalar yukarıda zikredilen üç unsurun zaman zaman yaptıkları yanlışlardan kaynaklandığı için, bu türden eleştiriler, üzerinde durulan diğer eleştiri grupları ile iç içedir ve gerek padişahlara, gerek

hanedan üyelerine, gerekse devlet adamlarına yöneltilen eleştirilerin pek çoğu aynı zamanda birer uygulama hatasının da sonucudur. Bu gruplardan birine yöneltilen açık ve ya örtülü eleştirilerde, kişilerin yaptıkları, çoğu zaman bir uygulama hatası da oluyordu. Bu yüzden uygulamalara yöneltilen eleştiriler incelenirken, diğer kategorilerde değinilenlerden farklı olduğunu düşündürenler üzerinde durulacaktır.

Kroniklerde diğer üç kategoriden farklı olduğunu düşündüğümüz uygulamalara dair eleştirileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) *Padişahlar ve hanedan üyelerinden bazıları adam kayırmışlar ve kendilerine yakın olanları taltif etmişlerdir.* Bu duruma dair kroniklerdeki ilk örnek Yıldırım Bayezid'in oğlu Musa Çelebi'nin Edirne'deki hakimiyeti dönemine dairdir ve şu satırlarla eleştiri aktarılır: “Kerem ehli bir padişah olması dolayısıyla cömertliği her zaman kabarırdı. Ancak ihsanı daima kendi kullarına olub, Rumeli askerinden himmetini uzak tutar idi.” (Solakzâde, I, 1989: 152) İkinci örnek III. Murad dönemindedir. Bu dönemde padişah hatt-ı hümayûnlarının artması (kesret-i hatt-ı hümayûn) ve padişahın tüm tayin belgelerini görmek istemesi vezîr-i azâmların otoritesini kırmış ve bu durum padişah yakınlarının ve harem mensuplarının tayinlerde söz sahibi olmasına, dolayısıyla bunların kendi yakınlarını iş başına getirebilme yeteneğine kavuşmalarına sebep olmuştur. (Âli, Yazma: 293a, 294a).

b) *Bazı askerî hareketlerde ordu disiplinsizlik yüzünden yağma ve talan yapıyor, ortaya çıkan tahribat, düşmanın yaptığından ya da yapacağından daha büyük oluyordu.* Bu konuda elimizde bir kaç eleştiri örneği vardır, bunlardan ilki Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi sırasında Hersekoğlu Ahmed Paşa ile Dukakinoğlu Ahmed Paşa azledilmişlerdi. Azlin sebebi bu iki paşanın reayanın evlerini ateşe verdirmeleri ve muhafazada kusur etmeleri idi. (Haydar Çelebi, Ruznâme: 406, 407 (Feridûn Ahmed Beğ'in, Mecmûa-ı Münşe'ât-ı Selâtin isimli eserinin I. Cildinde (İstanbul 1274) 390-511. sayfalar arasında bulunmaktadır.). İkincisi ise III. Mehmed dönemine aittir. Peçevî Tarihi'ndeki eleştiri şu şekildedir: “Hikmet-i hudâ seferlerden mukaddem serhad halkı canla sefere teşne idi. Merhum ve mağfurleh Sultan Süleyman Rahmetullahu Te'âla Aleyh zamanı gibi olmak ümid ederlerdi. Lâkin olmayub memleket bi'l külliye harab ve yebâb olub, halk meyte ve cife ekl itdiler. Bâ'isi dahi merhum Sinan Paşa eğerçi bir gâzi adem idi, umûr görmüş Yemen'e ve Halku'l Vâd'a serdar bir pîr-i vakûr idi ve lâkin hod rey oğlunun gururu kendüyü dahi dîn-ü devlete nâfi olan umûrdan alıkor idi. Cümleden bir hata-ı fâhiş itdiği asker zabtına mukayyed olmadı ve bir memleket yıkılmayınca bir memleket alınmaz deyu şâki-

lere böyle cevap virdi... Kırıl-ı zâl asker ile gelüb nice yıllarda idemiyecek işi kendüsü bir ayda itirdi. Umumen reâyâ gâret olunmağla memlekete kaht-ı müs-tevli oldu ve Erdel ve Boğdan ve Eflak'ı asi itirdi... (Peçevî, I, 1980: 13, 14)

Değerlendirme ve Sonuç

Kuruluşundan XVI. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde, Osmanlı Devleti'ne kendi tarihini anlatan eserlerin yazarları tarafından yöneltilen eleştirilerin incelenmesi sonucunda şunları söylemek mümkündür:

Kroniklerde yöneltilen her eleştiri aslında olmaması gerekeni, o zaman ya da geçmişteki olumsuzlukları anlatarak vurgulamak ister gibidir. Gerçekte de durum bundan pek farklı değildir. Örneğin padişahların sefere gitmemesi eleştirilirken “padişah bu dönemde sefere çıkmayı terk etti ” şeklinde yalın bir ifadede eleştiri yönü ne kadar zayıfsa, istenileni işaret etme yönü de en az o kadar zayıftır. Ancak kroniklerin yazarları eleştirilerde geçmişe atıflar yaparak, ya da halkın veya askerinin böyle istediğini söyleyerek, bu problemi bir ölçüde çözmüşlerdir. Yukarıda verilen örnek kroniklerde “Sultan... babalarının kazandıkları zaferleri hatırlardan çıkartacak derecede fetihler ile tebaasını memnun edememişlerse de”, şeklinde eleştiriye bir giriş yapılarak evvelki padişahın çok zaferler kazandığını ve tebaanın bundan memnun olduğunu vurguladıktan sonra, “büyük fetihlere muvaffak olmayışları kendilerinin muharebeye çıkmayıb... serdar ve kumandanlar ile iş görmeyi tercih ettikleridir” diyerek eleştiri bitirilmekte ve yapılması gereken doğrudan olmamakla beraber, aslında açık bir şekilde söylenmektedir. Bu üslup tüm eleştirilere hakimdir ve bu şekliyle aslında kronikler, eleştiriler yanında, çözümleri de dolaylı bir şekilde sunmaktadır.

Bu bağlamda metin içinde dört kategoriye ayrılan eleştirilerde vurgulananlar ya da istenilenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Padişahlar hiç bir zaman adaletten uzaklaşmamalı, yönetilenlere karşı daima müşfik olmalı ve onları daima kollamalıdır.
- b) Padişahlar daima memurlarının uygulamalarını izlemeli, onların uygunsuz hareketler yapmalarına göz yummamalıdır.
- c) Cömertlik, şefkat ve gazab gibi huyların ve bunlara bağlı uygulamaların hepsi ölçülü olmalıdır.
- d) Padişahların hiç birisi yöneticilik görevlerini ikinci plana itip, duyarsızlık göstermemelidirler, çünkü bu gibi hallerde ne kanunlardan ne de nizamdan bahsetmek mümkün olmakta, işler kısa sürede çığırından çıkmaktadır.

- e) Devlet görevlilerine güven hususunda ölçülü olunmalı, itimat edilen kişilerin de yalan söylemek, iftira etmek gibi kötü şeyler yapabilecekleri unutulmamalıdır.
- f) Devlet adamları, devletin kanun ve nizamlar çerçevesinde işlediğini unutmamalı, bu kaidelere titizlikle uymalıdır.
- g) Devlet adamları padişahların zaafiyetlerinden faydalanma yoluna gitmemeli, devletin kendilerine verdiği yetkileri kötüye kullanıp, maddî çıkarlar sağlamaya çalışmamalıdır.
- h) Devlet adamları en az padişahlar kadar yönetilenlere karşı müşfik, adil ve koruyucu olmak zorundadırlar.
- ı) Devletin hangi kademesinde olursa olsun, yöneticiler kayırmacılık yapmamalı, yükselme hiyerarşisini bozmamalıdırlar.
- k) Devletin sürekliliği düşünülerek, padişahın yürütme ve yargı erklerinden bazılarını devrettiği devlet adamlarına her zaman gerektiği kadar önem verilmeli ve onların yetişmesine özen gösterilmelidir.
- l) Hanedan mensupları devletin işleyişini, nizamını özellikle korumak zorundadırlar. Çünkü (erkek veya kadın olsun) yaptıkları bazen iç savaşlara, bazen haksız katillere, bazen de toprak kayıplarına sebep olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde devlet aslında padişah, devlet adamları (asker- ehl-i seyf, sivil- ehl-i kalem) ve ulema tarafından yönetilmekte idi.

Yönetim erkinin başında olan padişahlar, genellikle Kanunî Sultan Süleyman döneminin sonuna kadar dirayetli ve seçkin olarak, bu dönemden sonrakiler - bir kaçı istisna- çoğu yöneticilik vasfını üzerinde taşıyamayan kişiler olarak kabul edilirler. Kroniklere dayalı olarak yaptığımız bu çalışmada da genel kabulden aşırı sapma olmadığı görülür. Ancak kaynaklardaki eleştirilerin dönemlere göre yoğunluğuna dikkat edildiğinde, genel kabule göre bazı farklılıklar göze çarpar. Şöyle ki, Kanunî ve öncesi padişahlardan bazılarının (II. Bayezid gibi) hem askerî, hem idarî hem de kişilik olarak çok becerikli bir padişah portresi çizemediğini, bu yüzden dönemin iyi olarak kabul edilmediğini, bazı padişahların da (Yıldırım Bayezid gibi) kişilik ve davranış olarak yoğun bir biçimde eleştirildiklerini, ancak bu yöndeki zaafiyetlerini askerî kabiliyetleriyle ya da diğer kadroların çalışmalarıyla dengeledikleri için dönemlerinin başarısız olarak nitelendirilmediğini görmekteyiz.

Hanedan üyeleri ve devlet adamlarına yöneltilen eleştirilerde de dönemlere göre yoğunluk açısından padişahlara yöneltilen eleştirilerle aynı tabloyu gör-

mekteyiz. Bu yüzden padişahlara yöneltilen eleştirilerle, bunların genel kabule göre aynı oranda farklılıkları olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- Anonim, (1992), *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Neş. F. Giese), İstanbul
- Aşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıkî, (1992), *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. N. Atsız), İstanbul
- Bostanzâde Yahya Efendi, (1978), *Tarih-i Saf/ Tuhfetü'l Ahbab/ Duru Tarih*, (Haz. Nejdî Sakaoğlu), İstanbul
- Celâlzâde Mustafa, (1997), *Selim- Nâme*, (Haz. Ahmet Uğur), İstanbul
- Eyyübî, (1991), *Menâkab-ı Sultan Süleyman*, (Haz. Mehmet Akkuş), Ankara
- Haydar Çelebi, (?), *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, (Ferîdûn Ahmed Beğ'in, Mecmûa-ı Münşe'ât-ı Selâfın isimli eserinin I. Cildinde (İstanbul 1274) 390-511. sayfalar arasında bulunmaktadır.)
- HEGEL, G.W.F, (1956), *The Philosophy of History*, Newyork
- Hoca Saadeddin Efendi, (1280), *Tacü't Tevârih*, İstanbul
- İbn Kemal, (1991), *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter* (Haz. Şerafettin Turan), Ankara
- İbn Kemal, (1997), *Tevârih-i Âl-i Osman, VIII. Defter* (Haz. Ahmet Uğur), Ankara
- İbn Kemal, (2000), *Tevârih-i Âl-i Osman, IV. Defter* (Haz. Koji İmazawa), Ankara
- İbrahim Peçevî, (1980), *Peçevî Tarihi, I-II*, (Basılı nüshaya ek önsöz ve fihristi hazırlayanlar Fahri Ç. Derin, Vahit Çabuk), İstanbul
- İdris-i Bidlisî, (2001), *Selim- Şahnâme*, (Haz. Hicabi Kırılğaç), Ankara
- Mehmed Neşrî, (1983), *Neşrî Tarihi*, (Haz. Faik Reşit Unat, M. Altay Köymen), Ankara
- Mustafa b. Ahmed (Âli), (1277), *Künhü'l Ahbar*, İstanbul
- Mustafa b. Ahmed (Âli), *Künhü'l Ahbar*, Yazma, Nuru Osmaniye, No: 3409.
- Mustafa Nâimâ, (1280), I-VI, *Târih-i Nâimâ*, İstanbul
- Mustafa Selanikî, (1999), *Selanikî Tarihi*, (Haz. Mehmed İpşirli), Ankara
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, (?), *Sahâifü'l Ahbar fi Vekâyü'l A'sâr*, (Haz. İsmail Erünsal), İstanbul, (basım tarihi belirtilmemiş).
- Nişancı Mehmed Paşa, (1290), *Tarih-i Nişancı Mehmed Paşa*, İstanbul
- Oruç Beğ, (?), *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz. N. Atsız), İstanbul (basım tarihi belirtilmemiş).
- SAİD, Edward, (1982), *Oryantalizm*, (Çev. Nezih Uzel), İstanbul
- Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, (1989), *Solakzâde Tarihi*, (Haz. Vahid Çabuk), Ankara

On Criticisms about the Administrators of Ottoman State in Chronicles (From the Beginning to the End of the Sixteenth Century)

Assoc. Prof. Dr. Alpay BİZBİRLİK*

Abstract: In some works written in the west in the nineteenth century the Ottoman State, identified with 'despotizm' and shown to be in Eastern type of states, actually daid not conform to the stereo type of 'despotism'. Since, it was not a festure of despotic regimes to tolerate not criticism to mention opposition. In this study of luthis study on the criticism directed by otoman chroniclers to wads otoman statesmen we established a variety of critiques about sultans, members of dynasty and Ottoman statesmen. In most criticism directed against sultans and statesmen, we see clearcut and explicit statements whit in some of we observe implcit descriptions.

Key Words: Chronicles, Ottoman State, Criticisms, Ruliny elites

* Celal Bayar University / Faculty of Arts and Sciences / MANİSA

